

HITLER SOM FÄLTHERRE

I.

DEN TYSKA KRIGSMAKTENS NEDERLAG I BELYSNING AV NY LITTERATUR

Av fil. d:r THEDE PALM, Stockholm

ÄNNU är det för tidigt att skriva det andra världskrigets historia. Nya dokument komma ständigt i dagen, och de äro nödvändiga för att man fullt skall förstå allt det som skedde under åren 1939 till 1945. Sålunda ha, för att blott nämna ett enda fall, bilagorna till den norska undersökningskommissionens redogörelse för händelserna 1940 ställt det tyska överfallet på Norge i ny och för många överraskande belysning. Ingenting har ändrats i det faktum, att tyskarna planerade och genomförde ett anfall på ett neutralt land. Men engelsmän och fransmän förberedde också en intervention i Norge. Sedan denna bringats till ett snabbt och lyckligt slut, skulle en del av den använda styrkan gå in i Sverige för att sätta sig i besittning av de lappländska malmfälten. Planläggningen av den sistnämnda operationen förefaller visserligen att döma av de publicerade dokumenten ha varit orimligt optimistisk och verklighetsfrämmande. Men redan ett försök att sätta den i verket skulle kunnat medföra att Sverige under försvar av sin neutralitet mot sin vilja dragits in i kriget på Tysklands sida.

Men detta är blott ett exempel på vad som inte hänt. Till det som faktiskt hänt finns åtskilligt att tillägga, även om man håller sig till den rena krigshistorien. Enligt vad som sagts på västallierad sida finnas där krigsdagböcker, rapporter, order och andra dokument väl samlade, så att en historiker på grundval av dem i framtiden skall kunna beskriva och förklara både nederlag och slutliga segrar. Det flitiga memoarförfattande, som är så typiskt för engelsk tradition, har kommit igång, med Churchills egna memoarer som största nummer. Vänder man sig till den andra segrarsidan, den östra, finns väl endast små förhoppningar om att därifrån skall komma andra skildringar än de officiella. I de hittills kända är propagandainslaget så starkt, att de säkert göra mindre verkan än vad som skulle framkallas av osminkade redogörelser för den ryska arméns stora initialnederlag, kraftsamling och ofantliga segrar under

skicklig ledning liksom för det ryska folkets lidanden och uppoffringar.

Men varje sak kan ses från minst två håll. Tyskarna äro tills vidare och komma väl också att i fortsättningen i stor utsträckning bli orepresenterade, när det gäller att producera autentiska dokument till förklaring av världskrigets senare del. Tyska generaler ha stupat, avrättats eller dömts till långvariga fängelsestraff för krigsförbrytelser. Tyska arkiv ha bombats och förstörts. Krigsdagböcker ha särskilt under krigets slutskede omöjligt kunnat föras. Och redan nu har en felkälla i eventuellt förefintliga sådana kunnat påvisas. Vid ett tillfälle hade Hitler beordrat en pansarkår till någon rysk stad. Följden blev en förvirrad koncentration av pansar till en obetydlig sektor av fronten. Hitler ville ställa kårchefen inför krigsrätt, varvid det påpekades för honom, med hänvisning till krigsdagboken, att orsaken till det hela var hans egen order. Efter detta förbjöd Hitler att någon hänvisning till hans egna order eller ingripanden i pågående operationer finge göras i högkvarterets krigsdagbok.

Den som berättat detta är en kanadensisk jurist och officer, Milton Shulman, vilken under kriget bl. a. tjänstgjorde som underrättelseofficer och som sedan fått i uppdrag att samla material för den officiella redogörelsen för Kanadas krigsdeltagande. Han har därvid, utom den tillgång han haft till skrivna dokument som fallit i de allierades händer, intervjuat ett stort antal tillfångatagna tyska officerare av alla grader. Bland de mest kända av dessa befinna sig fältmarskalk von Rundstedt och SS-pansargeneralen Sepp Dietrich. Shulman har medvetet gjort försöket att från tysk sida följa de allierade operationerna i väster efter invasionen, att finna fram det tyska överkommandots bedömningar och därav följande beslut om motåtgärder, att se hur dessa beslut omsatts i praktiken av förbanden vid fronten och att avlyssna reaktionerna, både generalers och menigas, inför återtag och nederlag. En del av sitt material och sina reflexioner över detta har han samlat i en bok om det tyska nederlaget i väster, »Defeat in the West» (London 1947).

Alla tyska högre militärer, som Shulman frågat, voro eniga om att tyskarna förlorat kriget på grund av något stort misstag som tyskarna själva begått. Men enigheten upphörde, när det gällde att fastställa vilket misstag. En ansåg att det var ett fel att låta engelsmännen komma undan vid Dunkerque, en annan att man bort invadera England 1940. En tredje menade att Tyskland aldrig skulle ha anfallit Ryssland, en fjärde att Rommel skulle fått tillräckligt stöd, så att han kunnat nå fram till Suez. Men vissa av dessa misstag voro otvivelaktigt av politisk natur, och den tyska militärledningen har ej haft del i dem. Med utgångspunkt från en politisk bedömning beslöt t. ex. Hitler 1940 att ej försöka invadera England. Han räknade uppenbarligen med att England skulle vilja förhandla. En order från den 12 oktober 1940, undertecknad av fältmarskalk Keitel, säger rent ut, att förberedelser för landstigning i England skola företagas endast för att utgöra ett militärt och politiskt hot.

Det är sant, att man på militärt håll var tveksam ifråga om en sådan operations genomförbarhet och såg med tillfredsställelse att den ej blev beslutad. Rundstedt fann den otänkbar, därför att tyskarna saknade invasionsfarkoster och möjligheter att underhålla landsatta trupper. Han stöddes förmodligen i sin bedömning av den tyska underrättelsetjänstens uppskattning av det engelska försvarets styrka. Denna angavs till 39 divisioner i södra England i september 1940 — genom Churchills öppenhjärtiga meddelanden vet man numera hur dessa »divisioner» sågo ut. Det är numera också känt att chefen för den tyska militära underrättelsetjänsten, amiral Canaris, genom avsiktligt vilseledande rapporter sökte förhindra ett anfall på England. Canaris, som avrättades 1944, hör för övrigt till de mest egendomliga männen i krigets Tyskland, men frågan är väl om hans roll i utvecklingen någonsin blir fullt klarlagd.

Men Hitlers uppfattning bestämdes i detta fall sannolikt inte av hans militära rådgivares. Han ansåg ännu vid denna tidpunkt, att det brittiska imperiet, liksom också den katolska kyrkan, hörde till de världsmakter, som måste existera. Han ville stödja England genom den tredje världsmakten Tyskland. Inför en grupp högre officerare uttalade Hitler att han var villig att bevilja England mycket goda villkor. Han var t. o. m. villig att placera upp till tio tyska divisioner i Storbritannien som ett stöd för den brittiska regeringen då det gällde att bevara Storbritanniens säkerhet. Tanken var pittoresk, och den säger, bland mycket annat, något om Hitlers djupa okunnighet om engelsk mentalitet. Men Shulman påpekar, och säkert med rätta, att man här kan finna en del av bakgrunden till Rudolf Hess' flygning till England.

Håller man sig till de rent militära orsakerna till Tysklands nederlag, sammanfattar Shulman dem i tre ord: Hitler, disciplin och okunnighet. I och för sig förklara dessa ord naturligtvis ingenting. Disciplin måste varje armé hålla. I Sverige framställes ibland den amerikanska armén som disciplinlös, vilket den givetvis inte alls är. Disciplinen och drillen vid amerikanarnas West Point skulle förmodligen komma svenska krigsskoleelever att blekna. Men disciplinen skall utövas i en form som tager hänsyn till människovärdet hos de underlydande. När general Patton en gång gav en amerikansk soldat en örfil, väckte detta, mitt under brinnande krig, en sådan uppståndelse att det var nära att han fick avlägsnas från sitt befäl. Tyska officerare kunde tillåta sig och tillåto sig helt andra metoder, lika nedsättande för soldaterna som meningslösa, när man tänker på att disciplinen avser att höja stridsvärdet inom en armé. Den genomförda kadaverdisciplinens verkningar blevo uppenbarade under motgångar och nederlag. I Gisevius' bok och ändå tydligare i ambassadören Ulrich von Hassells dagbok ser man med vilka oerhörda svårigheter även klarseende militärer kämpade, när det gällde att i ett livsviktigt ögonblick frigöra sig från disciplinens band. Officerare på västfronten, som under de sista förvirrade månaderna tvingats taga egna initiativ, voro ändå alltid angelägna att förklara att de i grund och botten bara lytt givna order. Officerare i kanalhamnarna

— vilka med få undantag tvärtemot vad man i Sverige trott ingalunda försvarades särskilt hårdnackat — hade fått underteckna ett löfte till Hitler att försvara sig in i det sista, och alla sökte de och funno en formell förklaring på att detta sista infunnit sig. Att fallet var hopplöst, att de endast ödslade människoliv, betydde mindre än den formella överensställelsen med omöjliga order.

Den Führerprinzip, som Hitler predikade i *Mein Kampf* och genomförde i partiet och i Tyskland, har sina rötter i den tyska soldat-traditionen.

Okunnigheten hängde på sätt och vis samman med den tyska formen för disciplin. Inom ett system, där man genomgående såg ned på sina underordnade, föll det sig naturligt att inte anförtro sig till dessa mera än vad som var nödvändigt. Detta genomfördes från toppen, alltså från Hitler själv. Om demokratiska regeringar, både före kriget och efter detta, haft en tendens att anse sig vara fullkomliga, allvisa och oersättningsbara, har i alla fall denna tendens varit omedveten och inte öppet erkänd. För Hitler var det en till sist hysteriskt omfattad tro att han inte kunde lita på någon annan än sig själv. Följaktligen hölls även de högsta militära instanser i okunnighet om det verkliga läget. Enligt order fick ingen veta och förbjöds att söka få veta annat än det, som kunde anses vara en förutsättning för att kunna lösa givna uppdrag. Även högre officerare blevo underrättade om vad som väntades av dem först i sista minuten. General Student, som kommenderade en armégrupp i Ardenneroffensivens flank, visste ingenting om denna förrän en vecka innan. Fallskärmsoldater, som sattes in mot Eupen under samma offensiv, fingo reda på sina mål ett par timmar före ilastningen i flygplanen. Många hade då inte ens sett en karta över operationsområdet, något så mycket mera barockt som just sådan trupp måste känna till flera detaljer om den terräng, där den skall samlas, än kanske något annat truppslag.

Marskalk Kesselring i Italien hölls aldrig orienterad om vilka reserver von Rundstedt hade, och Rundstedt upplystes inte om läget på östfronten. Det är alltså inte att undra på, att flera generaler berättat, att de hämtat sina kunskaper om krigsläget i stort från Goebbels propagandarapporter. Man har vetat, att det tyska folket var okunnigt om utvecklingen. Men det är väl nytt, att armén, uppifrån och ned, var lika illa underrättad.

Inom ett demokratiskt lands försvarsmakt måste det vara självklart, att förtroende skall råda mellan både högre och lägre ledning och mellan ledning och trupp. Det är ett fel när så inte är förhållandet, ett fel som måste gå tillbaka på brister i utbildning och anda. Likaså är det nödvändigt att förtroende råder mellan militärledning och politisk ledning. I Hitlers Tyskland var allting annorlunda.

Redan från början hade Hitler haft svårighet att vinna över riksvärnets ledning för de nationalsocialistiska idéerna. Helt gjorde han det aldrig. Under kriget fördjupades motsättningarna mellan Wehrmacht och de privilegierade SS-trupperna. Stridsvärdet hos de senare var obestridligt. De voro samlade ur det fysiskt bästa folk-

materialet, och de voro fanatiska anhängare av Hitler. Men de vägrade att taga order av den militära ledningen och lydde under Himmler och Hitler direkt. SS-trupperna utgjorde en armé inom armén. Att en sådan desorganisation inom krigsmakten var möjlig kan bara förklaras av Hitlers misstro mot generalerna.

Det har länge varit känt, att generalstabens ledning motsatte sig först Hitlers tjeckoslovakiska politik och sedan anfallet mot Polen. I båda fallen var det Hitler som bedömde läget rätt, om man ser saken på kort sikt. Att anfallet mot Frankrike 1940 fick sitt bekanta förlopp berodde också på Hitlers personliga ingripande. Generalstaben under von Brauchitsch och Halder hade planlagt en operation över Holland enligt Schlieffens klassiska mönster, där anfallet skulle ske med von Bocks armégrupp. General von Mannstein, stabschef hos Rundstedt, som med en armégrupp stod framför Ardennerna, sände direkt till Hitler in den plan, som sedan kom till användning, och Hitler accepterade den mot särskilt Halders avstyrkande. Hitler fick ännu en gång rätt. Det var hans berömda »militära intuition» som verkade.

Denna höll måttet så länge den tyska krigsmakten ännu var oskadad och så länge motståndet var relativt svagt. Men när motståndet hårdnade och den tyska maskinen började bli försliten, krävdes inte längre intuition utan militärt kunnande för att avvärja katastroferna. Men mannen med intuition hade makten, och framgångarna hade gjort att han trodde sig också besitta kunskaperna. Varje motgång skyldes på generalerna vid fronten, och Hitler personligen började mer och mer lägga sig i rent taktiska avgöranden. Generalstaben, som en gång kunnat hindra Hitler att få makten och som under kriget genom att eliminera Hitler kanske kunnat rädda Tyskland och i varje fall besparat det tyska folket och andra folk oändliga lidanden, sjönk ned till en nullitet. Den 21 januari 1945 fick von Rundstedt vidarebefordra en order, att varje chef ned till divisionschef måste i god tid till Hitler anmäla bl. a. varje avsedd rörelse bakåt och varje företag mot fienden överstigande normal patrullverksamhet. Under slaget om Normandie bestämdes från Berlin till och med vilka vägar varje division fick använda. Den militära ledningen var satt ur spel. Häri måste man åtminstone se en starkt bidragande orsak till den form, som det i längden oundvikliga nederlaget fick.

Hur än nederlaget kom till stånd är det ett faktum, som kommer att få betydelse för framtiden, att den tyska krigsmakten besegrades på slagfältet. Och till sist bestod krigsmakten av hela det tyska folket. Man har svårt att föreställa sig hur en ny dolkstötsteori av modell 1918 skulle kunna formuleras.

Frankrikes ambassadör i Berlin 1931—1938 André François-Poncet berättar i sina minnen, att Hitler vid deras första längre samtal som alltid starkt betonade sin fredsvilja. Även ett segerrikt krig, yttrade han, kostar mer än det smakar. (»Une guerre, même victorieuse, coûterait plus cher qu'elle ne rapporterait.») Detta är en sanning, som Hitler sedan dess verksamt bidragit till att världen skulle fullkomligt förstå. Men i Hitlers mun var det ingen sanning. Han förbe-

redde redan från sitt makttillträde Tysklands erövringskrig österut. Han har själv i *Mein Kampf* framhävt kriget som det heroiska, som det tillstånd ur vilket ett stolt folk framgår starkt.

En annan inställning ser kriget som något som kan vara nödvändigt när oersättliga värden stå på spel, men som en förnedrande och ovärdig form för uppgörelse mellan folken. Slutsatserna draga sig själva och äro lyckligtvis inga hemligheter. Så länge det finns någon makt, som inte helt omfattar denna inställning, måste ett land vara fullt berett att skydda sina värden och att samtidigt verka för nya och bättre former för mellanfolklig samlevnad.

II.

FÖRSPELET TILL DEN ÖDESDIGRA TYSKA MOSKVAOFFENSIVEN I NOVEMBER 1941

Av kapten ARNE STADE, Strängnäs

»Es ist unmittelbar klar — — —, dass ein jahrelanges Studium dazu gehört, um den ganzen Umfang des Wissens zu beherrschen, das erforderlich ist, um einen Krieg der Neuzeit leiten zu können. — — — Wer einen derartigen Krieg als Dilettant in Szene setzen will, hat ihm schon verloren, noch bevor er ihm in Gang gebracht hat.»

*Friedrich von Bernhardi, Vom Kriege der Zukunft.
Nach den Erfahrungen des Weltkrieges (1920).*

»**M**ITT livs allvarligaste beslut» har Adolf Hitler i ett handbrev till Mussolini av den 21 juni 1941 benämnt den viljeakt, som gav den direkta impulsen till utbrottet av det tysk-ryska kriget i gryningen den 22 juni 1941. Sett ur den efterklokhetens synvinkel, som vetenskapen om »hur det gick» i förening med tillgängligt källmaterial redan idag möjliggör för eftervärlden att anlägga, kanske det dock kan ifrågasättas, om icke epitetet med än större rätt hade kunnat appliceras på det beslut, som Tysklands rikskansler och »Oberster Befehlshaber» torde ha fattat i slutet av oktober 1941 och som vid mitten av november utlöste det s. k. »andra slaget om Moskva». Genom utgången av detta »slag» bröts nämligen den tyska strategiens dittills obrutna segerrad och tvangs den tyska armén, för första gången sedan krigsutbrottet i september 1939, över på defensiven. Redan såtillvida förefaller den jämförelse, som gjorts mellan Moskvaslaget i nov./dec.

1941 och Marneslaget i september 1914 ganska träffande. Men parallellerna kunna mångfaldigas. »Liksom vid Marne ställde tyska överkommandot på sina arméer anspråk, som inte kunde fyllas och som överstego deras krafter. Liksom vid Marne sprack den tyska offensiven av brist på reserver några meter från målnöret så att säga. — — — Framför allt blev det tyska överkommandot även i slaget om Moskva fullständigt överrumplat av fiendens motstöt. — — — Det tyska överkommandot hade inte märkt de ryska förberedelserna för en kraftig motstöt.»¹

Sådana blevo alltså de omedelbara följderna av vad ovan betecknats såsom Hitlers »allvarligaste beslut». I det följande skall ett försök göras att skissera den sannolika bakgrunden till detta ödesdigra avgörande. Huvudvikten kommer därvid att läggas vid en analys av det rent militärstrategiska läget, sådant det bör ha tett sig från tysk horisont i slutet av oktober 1941. Självfallet måste resultatet av en dylik studie med hänsyn till källmaterialets sköra och fragmentariska beskaffenhet bli mer eller mindre osäkert och preliminärt. Det oaktat kan försöket måhända äga sitt berättigande. Endast mot bakgrunden av en dylik analys torde det nämligen vara möjligt att någorlunda fatta, vad Hitlers beslut rent strategiskt sett innebar, eller att rätt förstå, vilket oerhört högt spel, som den tyska ledningen i själva verket spelade under det andra världskrigets »Marne-slag».

I.

Av grundläggande betydelse är frågan om de ursprungliga målen på tysk sida för de krigsoperationer, som togo sin början den 22 juni 1941. Svaret på denna fråga har av Hitler själv formulerats sålunda i ett tal i München den 11 november 1941: »för det första att tillintetgöra fiendens makt, d. v. s. fiendens stridskrafter, och för det andra att ockupera de områden, som bilda grundvalarna för fiendens rustningar och försörjning.» I sitt ovan citerade brev till Mussolini framhåller Hitler däremot såsom det primära målet »att i Ukraina för lång tid framåt få en gemensam bas för livsmedelsförsörjningen, som kan ge oss vad vi kommer att behöva i framtiden». Denna målsättning är — oavsett målens inbördes ordningsföljd — i hög grad anmärkningsvärd. Den låter nämligen ana, såsom Werner framhåller, en viss motsättning »mellan det militära avgörandets strategi och den geopolitiskt territoriella strategien, mellan centralfronten och sydfronten». Följden av denna motsättning blev en ödesdig splittring av den tyska kraftinsatsen till men för den målmedvetna kraftsamlingen på den såsom militärt viktigast bedömda centralfronten. Härigenom fördröjdes det tyska framträngandet i riktning Moskva, vilket måhända blev grundorsaken till vad som sedermera skulle hända i samband med den andra Moskva-offensiven.

¹ Cit. efter *Max Werner*, Den stora offensiven. Koalitionskrigets strategi (sv. övers.), Stockholm 1943.

Trots de, särskilt i den tyska propagandan, överväldigande framgångarna i »gränsslagen» under slutet av juni och början av juli stod det för mera nyktra och klarsynta betraktare redan tidigt klart, att det tyska »blixtanfallet» denna gång icke förlöpte i allo enligt plan och i enlighet med det beprövade »segerreceptet» från Polen och Frankrike. Otvivelaktigt vunno tyskarna även nu glänsande viktior, och bl. a. lyckades de på några få dagar krossa den s. k. Stalinlinjen, som gick från Pskov vid Pejpus förbi Vitebsk, Orsja och Mogilev till Sjitomir. Men Segern uteblev denna gång.

Särskilt ominös bör utgången av »jätteslaget» vid Smolensk på centralfronten ha tett sig för den tyska ledningen. Enligt överkommandots kommunicé slutade detta »inringningsslag», som inleddes omkring den 17 juli och pågick till omkring den 5 augusti, med att 310,000 man starka ryska stridskrafter nödgades sträcka vapen. Därmed må ha förhållit sig hur som helst. Faktum kvarstår, att den tyska offensiven på centralfronten, som av allt att döma varit avsedd att i ett enda stort svep nå ända fram till Moskva, därmed för lång tid framåt hade kulminerat. Slaget vid Smolensk är av historisk betydelse, framhåller Werner, främst därigenom, »att det gjorde slut på det tyska blixtkriget».

Detta är dock icke så att förstå, som skulle den tyska offensivkraften i och med slaget vid Smolensk ha varit uttömd. Fastmera var det just vid denna tid, som den framgångsrika tyska offensiven i Ukraina (alltså på sydfrenten), vilken sedermera kom att nästan oavbrutet fortgå till långt in i november, inleddes. Även under Ukrainafälttåget firade tysk strategi, tysk taktik och tysk stridsmoral utomordentliga triumfer, framförallt i den stora inringningsoperationen mot Kiev vid mitten av september, kanske »den mest lysande aktion, som de tyska vapnen utfört under det tysk—ryska kriget» (Werner). Men något avgörande uppnåddes icke heller här.

Än mindre blev detta fallet på nordfronten. Visserligen lyckades tyskarna där relativt snabbt nå fram till och innesluta Leningrad. Men trots ett oerhört uppbåd av störtbombflyg och belägringsartilleri motstod staden alla stormningsförsök.

Ännu medan segerbuden från Ukraina och nordfronten kablades ut över världen, igångsattes överraskande nog den 2 oktober det s. k. »första slaget om Moskva». Att det här var fråga om en verklig jätteoffensiv stod snart klart — enligt Werner skola 4/5 av de tyska pansarstyrkorna, 2/3 av flyget och mer än hälften av infanteriet ha deltagit. Men varken den militära kraftinsatsen eller den politiska ledningens braskande proklamationer och kommunikéer hjälpte. Väl sköts den tyska fronten på några veckor fram 200—250 km, till ett avstånd från Moskva av blott 11—12 mil. Och visserligen rapporterades från tyskt håll som vanligt fantastiska fångsiffror (663,000 man efter »dubbelslaget» vid Vjazma—Brjansk). Men det strategiska avgörandet lät alltjämt vänta på sig. Och den 20 oktober var tyskarnas frammarsch nästan överallt hejdad.

Det var i detta läge, som »Hitlers allvarligaste beslut» tillkom. Den strategiskt sett misslyckade utgången av den stora oktoberoffensiven,

på vilken man politiskt såväl som militärt satsat så mycket, nödvändiggjorde ett snabbt principbeslut avseende riktlinjerna för de fortsatta operationerna, främst på centralfronten. Två huvudalternativ kunde därvid tänkas, mellan vilka ett avgörande måste träffas: 1) fortsatt offensiv till framtvingande av ett strategiskt avgörande, varvid på centralfronten Moskva måste utgöra det närmaste operationsmålet; 2) offensivens avbrytande och återtag efter hand till en »vinterlinje», gynnsam ur försvarssynpunkt under vintern och lämplig som utgångsläge för nya anfallsoperationer nästa vår.

Det har redan av inledningen framgått, vilketdera alternativet som slutligen valdes. Den 16 november igångsattes på centralfronten en ny tysk offensiv. Det var det »andra slaget om Moskva», som då tog sin början.

II.

Det är ju i allmänhet icke svårt att vara efterklok. Det kräver heller icke något större skarpsinne att nu efteråt konstatera, att det alternativ, som i verkligheten valdes, aldrig hade bort väljas. I detta fall voro dock de givna förutsättningarna sådana, att det förefaller ofattbart, att icke det tyska överkommandot redan på förhand skulle ha insett det vanskliga, för att ej säga rent hasardmässiga i det planerade företaget och följaktligen också måst inse, att utgången svåriligen kunde bli en annan än den som småningom följde.

Redan de ömsesidiga styrkeförhållandena borde ha varit ägnade att mana till eftertanke. De arméstridskrafter, som tyskarna själva vid fälttågets början i juni kunde sätta in mot Ryssland, ha sannolikt icke överstigit 170 divisioner (eller något mer än 3 milj. man). Ännu i slutet av oktober hade divisionernas antal knappast ökats. Däremot hade vid denna tid åtskilliga av de ursprungliga divisionerna säkerligen avsevärt åderlåtits och decimerats. I all synnerhet torde detta ha varit fallet med de divisioner, kanske ett 60-tal, som voro underställda generalfältmarskalk von Bock, armégruppchefen på centralfronten. Även armégrupp Nord (chef: generalfältmarskalk Ritter von Leeb) och armégrupp Syd (chef: generalfältmarskalk von Rundstedt) hade dock lidit kännbara förluster och voro dessutom alltjämt inbegripna i offensiva operationer, varför någon mera genomgripande omfördelning av stridskrafterna åtminstone inom de närmaste veckorna knappast var genomförbar. — Någon strategisk reserv i egentlig mening synes överhuvud taget icke ha funnits. Att för användning i Ryssland frigöra några av de till ett 100-tal uppgående divisioner, vilka voro utspridda på olika icke-tyska länder såsom ockupationstrupper m. m., var nämligen nästan uteslutet. Och vad de i hemlandet befintliga styrkorna beträffar, utgjordes dessa i huvudsak endast av rekryter tillhörande årsklasserna 1922 och 1923: tillsammans 800,000 man eller något mera. Dessa kunde icke beräknas färdigutbildade för användning i fronttjänst förrän tidigast i april—maj nästkommande vår.

Helt annorlunda tedde sig förhållandena på den ryska sidan. Emot de 170 tyska divisionerna torde redan från början ha stått närmare 350, visserligen numerärt svagare, ryska (totalstyrka högst 5 milj. man). Därtill kom troligen såsom strategisk reserv ett 50-tal divisioner i Sibirien och åtminstone ett 10-tal i Kaukasus. Dessutom ägde rysarna, i motsats till tyskarna, hart när outtömliga potentiella manskapsreserver. — Otvivelaktigt hade de ryska förlusterna i stupade, sårade och fångar under sommarens och höstens operationer varit betydande nog, säkerligen vida större än de tyska. Att siffermässigt söka uppskatta deras storlek är visserligen mer än vanskligt. Så mycket torde dock kunna sägas, att på den ryska krigspotentialen hade de i varje fall haft en relativt ringa inverkan.

Det sagda utesluter ingalunda, att läget under oktober vid flera tillfällen kan ha varit högeligen kritiskt för ryssarna, inte minst till följd av brist på taktiska reserver. Som ett indicium härför kunde man möjligen uppfatta det ryska överkommandots anmärkningsvärda åtgärd att kasta in i slaget nyuppsatta, av mestadels över- eller underårig personal sammanrafsade »kommunistiska frivilligdivisioner», bristfälligt utrustade med tunga vapen och övrig materiel, utan uniformer, praktiskt taget i avsaknad av all utbildning. Troligen hade dock uppoffrandet av dessa frivilligdivisioner även andra, mera subtila bevekelsegrunder.²

Under alla förhållanden måste det ha stått klart för det tyska överkommandot, att någon numerär överlägsenhet knappast vore att påräkna vid en förnyad offensiv mot Moskva. Betänkligt redan i och för sig borde detta ha verkat så mycket mera återhållande, som man nu stod framför själva »fästningen Moskväs» yttre försvarsgördel, vilken sträckte sig i en halvcirkel runt huvudstaden på ett avstånd av 10—15 mil från stadens centrum. Vad som ålades von Boecks armégrupp var i själva verket att slå en åtminstone jämstark motståndare, vilken i betydande utsträckning kunde stödja sig på utbyggda befästningar, och som — i motsats till de anfallande truperna — efter hand kunde förmodas bli tillförd friska förstärkningar.

Det låter sig naturligtvis sägas, att styrkeförhållandena ur tysk synpunkt dock knappast hade varit stort gynnsammare vid fälttågets början i juni. Detta må delvis vara sant, men är likväl en sanning med modifikation. Tyskarnas rent materiella överlägsenhet var otvivelaktigt vida större i juni än i november. Å andra sidan hade vid den senare tidpunkten ryssarnas potentiella resurser, såväl i personal som i materiel, i viss utsträckning hunnit »aktualiseras». Framförallt kunde tyskarna i november/december icke längre räkna med den obestriddliga kvalitativa överlägsenhet, som varit en av förklaringsgrunderna till deras stora taktiska framgångar under sommaren och förhösten.

Den tyska kvalitativa överlägsenheten hade bl. a. kommit till synes såsom skickligare ledning samt i högre stridsmoral och bättre ut-

² Att så var fallet, torde väl ha anats även av tyskarna. Närmare härom hos *Walter Kerr*, *The russian army. Its men, its leaders and its battles.* London 1944.

bildning, såväl hos mannen i ledet som hos truppförbanden. Vad stridsledningen beträffar, torde tyskarna alltjämt ha stått hors concours. I fråga om »moralen» kunde däremot av olika skäl samma kvalitetsöverlägsenhet som tidigare ej längre med säkerhet påräknas. Här må endast pekas på en faktor av mera irrationell art, som sammanhängde med ett eventuellt slopande av de omfattande permittentresor till hemlandet, vilka under oktoberoffensiven ställts i utsikt fr. o. m. början av november månad. — Vida allvarligare var emellertid, att huvuddelen av den tyska armén helt enkelt saknade den utrustning och framförallt den utbildning, som måste krävas, därest fråga blev om offensiva operationer under vinterförhållanden. De tyska trupperna hade konsekvent utbildats med sikte på offensiv krigföring under rörliga förhållanden — sommartid. De kunde nog även — såsom bl. a. vissa erfarenheter från Smolensk hade utvisat — anses i stånd att organisera ett i tekniskt och taktiskt hänseende fullgott försvar, förutsatt att tillräcklig förberedelsestid stod till buds. Men för rörligt krig under vinterförhållanden voro de icke utbildade. Huvuddelen av det tyska infanteriet torde icke ha haft *en* dags tillämpad vinterutbildning bakom sig, flertalet hade väl knappast ens stått på ett par skidor. Även om så hade varit fallet, skulle det f. ö. varit praktiskt omöjligt att inom rimlig tid förse soldaterna med skidmateriel och annan vinterutrustning i tillräckliga kvantiteter. — Enahanda var förhållandet beträffande motorfordonsförarna. Dessa hade till stor del säkerligen ingen aning om hur de skulle få motorerna att starta i 15—20° kyla, eller hur sönderfrysning av motorer m. m. skulle förebyggas. Om hur vapnen skulle vårdas och fås att fungera under vinterförhållanden, torde inte många ens bland befälet ha vetat besked. Kort sagt: den tyska armén var icke rustad för ett vinterfälttåg. För ryssarna kunde »General Vinter» kanske framstå som en välkommen bundsförvant; icke så för tyskarna.³

Det har kannstöpts åtskilligt kring frågan, varför egentligen ett strategiskt avgörande visade sig så mycket svårare för tyskarna att uppnå i Ryssland än i Polen och Frankrike. Det är icke avsikten att här komma med ytterligare ett inlägg i denna diskussion. En militärgeografisk faktor av just i detta sammanhang särskilt väsentlig betydelse må dock beröras: det synnerligen glesa vägnätet i Ryssland samt de befintliga vägarnas i allmänhet usla beskaffenhet. Det är självklart, att detta förhållande måste ytterst menligt inverka på tempot i framryckningarna samt på underhållstransporternas

³ I tidningen *Expressen* för den 19 januari 1947 återges i utdrag »det autentiskt bestyrkta, hemliga och för parterna troligen okända 'protokollet'» över Hitlers samtal med marskalk Mannerheim den 4 juni 1942. Enligt detta i bandupptagning bevarade »protokoll» yttrade Hitler bl. a.: »Vår utrustning är mycket god, den är alldeles utmärkt, men beklagligtvis en utrustning för vackert väder. Vi var alla övertygade om, det har ju varit vår åsikt sedan gammalt, att man inte kan kriga om vintern.»

genomförande. Redan mot slutet av oktoberslaget lära vägarna flerstädes till följd av ihållande slagregn ha varit nästan oframkomliga, något som — i förbigående anmärkt — väl i sin mån kan ha bidragit till att offensiven körde fast. Det erfordrades knappast någon större framsynthet för att inse, att förhållandena i detta avseende måste komma att alltmera förvärras, ju längre hösten framskred. Det kan väl heller icke betvivlas, att tyska överkommandot måste ha förstått, att just övergångsskedet mellan höst och vinter ytterligare kunde komma att föra med sig nya transporttekniska problem, som med de resurser man ägde, knappast skulle bli lättare att bemästra.

Det var framför allt ur underhållssynpunkt, som läget kunde befaras bli kritiskt. Såväl till följd av de nyss berörda förhållandena som med hänsyn till att de fåtaliga ryska järnvägarna icke utan omfattande ombyggnads- och reparationsarbeten kunde i nämnvärd omfattning utnyttjas för transporter — de ryska partisanernas sabotageverksamhet heller icke att förglömma —, hade underhållsfaktorn redan under förhösten utgjort ett särdeles svårbemästrat problemkomplex. Värtaligt nog är det enkla faktum, att bakom den 200 mil långa tyska fronten icke mindre än 500,000 lastbilar lära ha varit i ständig verksamhet enbart med underhållstransporter. Såsom intet tidigare fälttåg hade det ryska blivit ett till- och undanförsel-problemens krig.

Hade svårigheterna nu redan förut varit avsevärda, då det gällt att tillgodose underhållstjänstens transportbehov — alla förnödenheter måste ju till följd av den ryska »brända jord»-strategien framföras från hemlandet —, måste de emellertid befaras bli rent enorma under senhösten och förvintern. Icke nog med att bilarna genom det allt sämre väglaget och sedermera frosten skulle komma att utsättas för allt större förslitning. Dessutom skulle då, utöver de vanliga förnödenheterna, krävas tillförsel av vinterutrustning av allehanda slag, kaminer och lampor samt bränsle för dessa o. s. v. Detta måste visserligen under alla omständigheter tagas med i beräkningen, alltså i stort sett oberoende av operationernas art. Skulle emellertid därutöver »uppladdning» verkställas för en större anfallsoperation, och sedermera offensivkraften kontinuerligt underhållas, måste med nära nog matematisk visshet en försörjningskris av allvarigaste slag bli den slutliga följden.

Därtill kom så den nedbrytande verkan på truppersnas »moral» och fysiska stridsvärde, som kunde befaras bli följden, om nattkylan under pågående offensiv plötsligt ginge ned till -15° eller därunder, och soldaterna måste, utan tillräcklig näring, utan tillräckliga värmemöjligheter och utan tillräcklig vinterbeklädnad, tillbringa natt efter natt i fria luften.

Det skall icke bestridas, att i och för sig vägande skäl för en ny offensiv mot Moskva må kunna ha förelegat. Alldeles uppenbart är, att det särskilt ur politiska och folkpsykologiska synpunkter kunde ha inneburit högst väsentliga fördelar, därest den ryska huvudstaden fallit före årets slut. Också rent strategiskt sett skulle Moskvas

erövring tvivelsutan ha blivit av största betydelse. Moskva var ju icke blott Sovjetrysslands huvudstad; det utgjorde även en knutpunkt, varifrån alla Central-Rysslands huvudjärnvägar stjärnformigt strålade ut. Berövade detta viktiga centrum skulle följaktligen ryssarnas operationsfrihet varit reducerad till ett minimum. Men icke ens tagna som helhet voro dessa hypotetiska fördelar tillnärmelsevis av sådan storleksgrad, att de på något sätt hade kunnat uppväga de högst konkreta olägenheter och vådor, som voro förknippade med en stormlöpning mot Moskva på regnupplösta vägar i kapp med den annalkande vintern.

Det skulle sannolikt innebära en svår felbedömning av den tyska militära ledningens omdöme och insikt, därest man supponerade, att det var ur ett inbillat realistiskt betraktelsesätt framsprungna, fackmässiga överväganden, som lågo till grund för beslutet om Moskva-offensivens återupptagande. Ett förutsättningslöst militärstrategiskt bedömande hade med all sannolikhet måst resultera i ett omedelbart och radikalt tillbakadragande av fronten till en för aktivt försvar lämpad »vinterlinje», varest de hårt slitna trupperna kunnat beredas vila och skydd mot vinterkölde för att i bästa fall nästkommande vår, reorganiserade, numerärt förstärkta och förnygrade, ånyo framgå till offensiv. Det beslut, som i verkligheten stadfästes, gick emellertid i rakt motsatt riktning.

Vad slags synpunkter och överväganden var det då, som kommo att fälla utslaget vid det historiska beslutets fattande? Ett fullt uttömmande svar på den frågan skulle måhända ingen annan än »der Oberste Befehlshaber» själv ha kunnat lämna.

III.

Problemet »Hitler som fältherre» hänger intimt samman med frågan om »Hitler och generalerna».

Generalitetets inställning till kriget mot Ryssland har varit och är kanske alltjämt ett omstritt spörsmål. Att »generalerna» i gemen av strategiska eller eljest fackmilitära skäl skulle ha varit deciderat emot det ryska kriget som sådant, kan dock knappast sägas framgå av f. n. tillgängligt källmaterial. Ej heller finnas några egentliga indicier för att mera djupgående strategiska meningsskiljaktigheter mellan Hitler och hans militära rådgivare skulle ha varit märkbara under de tre första, övervägande framgångsrika krigsmånaderna. — Efter mitten av september har emellertid av allt att döma något inträffat, som skulle komma att få vittgående följder. Till denna tidpunkt synes man nämligen kunna härleda själva upprinnelsen till den schism mellan den politiska ledningen och den militära sakkunskapen, som slutligen i december 1941 skulle utmynna i det drastiska entledigandet ej blott av överbefälhavaren, generalfältmarskalk Walter von Brauchitsch, utan desslikes av samliga de tre armégruppcheferna. Vad låg i verkligheten bakom denna exempellösa »utrens-

ning» mitt under pågående operationer och i ett, militärt sett, utomordentligt kritiskt läge?

I Berlin kunde man redan vid årsskiftet 1941—1942 få höra två diametralt motsatta förklaringar. Enligt den ena versionen, vilken skall ha utgått från nationalsocialistiska partiet, skulle de avskedade militära cheferna inför Hitler ha hävdats, att Moskva kunde och till varje pris borde tagas före årets slut. »Der Führer» däremot skulle ha »varnat och endast motsträvt gått med på deras planer».⁴ När så fiaskot blev uppenbart, hade han personligen nödgats övertaga det direkta befälet. — Vad åter beträffar den andra versionen, som härrörde från tyskt militärt håll, angav den som det verkliga skälet till von Brauchitsch's och de övriga generalernas avskedande, att Hitler »inför partiet och dess trupper måst redovisa ett antal syndabockar», till följd av att han misslyckats med att »tvinga sig fram förbi Moskva före vinterns inbrott». Det torde redan nu få anses fullt klart, att den senare versionen åtminstone kom sanningen närmast.⁵ Det är nämligen från flera håll med bestämdhet omvittnat, att von Brauchitsch under höstens lopp vid upprepade tillfällen givit uttryck för sitt bestämda ogillande av »Führerns» desperata och hänsynslösa strategi, och att han därvid understötts icke blott av de tre armégruppcheferna, vilka sedermera samtidigt med sin chef försattes i disponibilitet, utan jämväl av överbefälhavaren för luftstridskrafterna, riksmarskalk Göring.

Första gången denna principiella motsättning i strategiskt betraktelsesätt mellan Hitler och de militära cheferna kom till tydligt uttryck, skall ha varit vid ett »krigsråd» i den lilla staden Orsja vid övre Dnjepr i slutet av september månad, alltså kort före den »första Moskvaoffensivens» igångsättande.⁶ Med rätt stor sannolikhet var det vid detta tillfälle, som von Brauchitsch först framförde tanken, att man borde avbryta operationerna och anträda återtåg. Detta förslag skall, enligt uppgift av »pålitliga personer tillhörande tyska överkommandot», ha motiverats med att det, efter vad ingående undersökningar givit vid handen, »inte var möjligt att erövra Leningrad och Moskva före vinterns inträde».⁷ Därför borde man redan nu, medan ryssarna voro på defensiv och företaget kunde genomföras under gynnsamma betingelser, gå tillbaka till en »vinterlinje». Därigenom skulle man vinna, dels att etapplinjerna bleve kortare, dels att själva frontlinjen förkortades (varigenom trupp skulle kunna utsparas), dels slutligen att varma vinterkvarter skulle kunna erhållas.

Hitlers svar blev ett kategoriskt: nej. Förslaget skall »ögonblickligen» ha avvisats. Det vore ingalunda omöjligt att taga såväl Lenin-

⁴ Cit. efter *Arvid Fredborg*, *Bakom stålvalLEN*. Stockholm 1943.

⁵ Dess riktighet har f. ö. i augusti 1946 vitsordats av von Brauchitsch själv i samband med Nürnberggrättegången.

⁶ Uppgiften härom meddelas av *Helge Knudsen*, *Hitler bandt min pen*. Köbenhavn 1945.

⁷ Cit. efter *Howard K. Smith*, *Sista tåget från Berlin* (sv. övers.). Stockholm 1943.

grad som Moskva före vinterns ankomst. Därigenom skulle de tyska trupperna få både vinterkvarter och goda försvarsställningar för den händelse att kriget skulle komma att fortsätta även under vintern. »Han trodde emellertid inte, att den bolsjevikiska regimen var så stark, att den kunde bära förlusten av sina båda största städer — — —.» Särskilt det sist anförda uttalandet förefaller signifikativt. Det ger en säregen relief åt det ofta framförda påståendet, att det till stor del var rent önsketänkande, som dikterade Hitlers strategiska beslut och handlande. För Hitler synes det ha blivit en tros- och prestigesak, att Sovjetryssland skulle krossas före årets slut.⁸ Alltså fanns det ingen återvändo. Den 26 september undertecknade generalfältmarskalk von Bock armégruppordern om offensiv mot Moskva.

Det synes tämligen givet, att resultatet av Hitlers stora oktoberoffensiv knappast kan ha varit ägnat att dämpa »generalernas» principiella aversion mot fortsatta offensiva operationer innevarande år. Följaktligen torde det vara berättigat att även i novemberoffensiven se ett utslag av Hitlers strategiska »besser wissen». Men ett spörsmål kvarstår: i vad mån hade von Brauchitsch försökt att avstyra detta på förhand dödsdömda företag?

Tyvänn måste det svaras: »på forskningens nuvarande ståndpunkt» veta vi härom nästan ingenting. Däremot uppger Howard Smith, att von Brauchitsch den 21 november, alltså 5 dagar efter det att den nya offensiven startat, skall ha uppsökt »Führern» och påyrkat »ögonblicklig reträtt». Eljest »skulle ingen tysk general vilja ta konsekvenserna».

Vad som här främst frapperar, är tidsangivelsen: 21 november. Med den kännedom, vi i övrigt äga om von Brauchitsch's principiella inställning i förevarande fall, bör det väl nästan kunna förutsättas, att den tyske överbefälhavaren redan före den nya offensivens igångsättande åtminstone för rikskanslern klargjort den verkliga innebörden av det planerade företaget och de oöverskådliga följderna av dess misslyckande. Då Hitler det oaktat även denna gång drev sin vilja igenom, förefaller det psykologiskt orimligt, att von Brauchitsch skulle ha tilltrött sig att, endast några få dagar efter det att offensiven inletts, kunna övertala Hitler att gå med på reträtt. Det ligger därför nära till hands att ifrågasätta, huruvida icke ett misstag från Smith's sida här torde föreligga, och om icke det åsyftade intermezzot i själva verket ägde rum redan den 21 oktober, d. v. s. omedelbart efter det att den första Moskvaoffensiven kulminerat. T. v. är detta givetvis endast en gissning, omöjlig att leda i bevis. Ganska säkert torde det däremot vara — även om ej

⁸ Jfr brevet till Mussolini av 21 juni (Såta vänner. Intima brev Hitler—Mussolini. Stockholm 1945): »Även om jag vid årets slut skulle vara tvungen att hålla 60 eller 70 divisioner kvar i Ryssland — — —.» — Enligt *Fabian von Schlabendorff*, Upprorsförsöket i Nazi-Tyskland (Offiziere gegen Hitler. Sv. övers., Stockholm 1946), skulle Hitler ha anslagit en tidrymd av endast sex veckor för Rysslands nedkämpande.

heller i detta fall fullt bindande bevisning ännu kan förebringas —, att Hitlers ödesdigra beslut i oktober 1941 om förnyad offensiv mot Moskva kom till, icke som en följd av utan i trots av den militäre överbefälhavarens föreställningar och förslag. Utgången av »det andra slaget om Moskva» framstår därför, sedd i historiskt perspektiv, framför allt såsom grundskottet mot myten om »Hitler som fältherre».⁹

Det kunde vara frestande att något spekulera över »hur det kunde ha gått», vilken vändning kriget kunde ha tagit, om Hitler i oktober 1941 lyssnat till von Brauchitsch's råd och böjt sig för hans större erfarenhet och djupare insikt på strategiens område. Men om än frestande så lika fullt meningslöst, eftersom sanningen om vad som eventuellt kunde ha hänt ju ändå aldrig kan utrönas. — Vad vi däremot *veta*, det är resultatet av Hitlers eget strategiska bedömande och följderna av hans beslut. På det mest slående sätt besannade sig i december 1941 von Bernhardis profetiska ord av år 1920: »Wer einen derartigen Krieg als Dilettant in Szene setzen will, hat ihn schon verloren, noch bevor er ihn in Gang gebracht hat.»

⁹ Det enda skriftliga vittnesmål till belysning av frågan om »Hitler och generalerna», som hitintills från tyskt håll framlagts, torde vara von Schlabrendorffs »Offiziere gegen Hitler». Schlabrendorff beklädde en officersbefattning i mellersta armégruppens stab och kunde, såväl därigenom som framför allt till följd av sina personliga relationer, förväntas vara tämligen väl informerad. Vad han har att förmäla i ifrågavarande ämne är dock anmärkningsvärt diffust och intetsägende. Det bestyrker dock i sin mån den framställning av »spelet bakom kulisserna», som här givits.